132824

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00630611 (Н)

ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

КОЛІЇВЩИНА

В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДО 1841 Р.

132824

ЛЬВІВ, 1910.

ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

КОЛІЇВЩИНА

В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДО 1841 Р.

132824
132821

ЛЬВІВ, 1910.

1.20
В 3700
и 1789

III
и.120772

Відбитка із „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ и 120772

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Коли звертаємо увагу на коліївщину в польській літературі до 1841 р., себто до появи Шевченкових „Гайдамаків“, то поза мемуарами в прозї і в стихах (видаваними що-йно з кінця 40-их рр. м. ст.) і поза дрібними споминами очевидців (розсіяними принагідно по описах ріжних подорожий по Україні) бачимо лиш ті твори, що на них від давна вже вказує дослїд Шевченкової творчости, твори Ґощиньского і Чайковского. Майже не добачуємо вже поеми Ал. Ґрози п. з. „Pierwsza pokuta Żelizniaka“, оголошеної вчасти вже на початку 1841 р. в виленськім альманаху „Rusałka“, в цїлости в виленськім виданю поезій Ґрози з 1843 р., а опертої не тільки на мемуарах Кребсової і Лїпомана [1]), але й на оповіданях 90-лїтнього вербовецького пасїчника. Не дивниця, що зістають ся незнані для нас подібні писаня инших авторів тої-ж ранґи, що Ґроза, а ранших і від Ґрози і від його попередника в літературі коліївщини, Ґощиньского. Вони, забуті нинї навіть істориками польської літератури, заслугують на нашу увагу тим більше, що між ними стрічаєть ся й авторів з поглядами на коліївщину відмінними від погляду Ґощиньского, а зовсім близькими до погляду Шевченка. Коли Ґощиньский дивить ся на дїла ватажків коліївщини,

[1]) Спомини Кребсової були для Ґрози вже в 1840 р. доступні завдяки виданю Рачиньского. Статю Лїпомана чи, як каже Ів. Франко, псевдо-Лїпомана, знав Ґроза ще перед виданем Рачиньского з 1842 р., бо посїдав її в якійсь копії, дещо відмінній від копії Рачиньского, і видрукував ту копію в своїм альманаху „Rusałka“ теж 1842 р.

як на акти приватної пімсти за особисті кривди, при чім ті особисті кривди під впливом романтизму являють ся єдино в формі потоптаної любови, то такі погляди не лиш перед Ґощиньским вже виявляють ся, але й дуже рано стрічають ся з протестом, не слабшим від протесту Шевченка.

З погляду на артистичну вартість хиба погноєм того ґрунту, що з нього виріс „Zamek kaniowski“ Ґощиньского, можна назвати писаня з часів колїївщини Яна Каміньского, Стефана Вітвіцкого і Станїслава Яшовского.

Фр. Ксав. Блотнїцкий в своїм „Rocznik-y teatru polskiego we Lwowie“ з 1823 р. зазначує виставу перерібки Кернерової драми „Hedwig“ п. з. „Helena czyli Haydamacy na Ukrainie“. Грали її у Львові 20 грудня 1819 р. Стан. Пепловский в своїм „Teatr-i polsk-im we Lwowie“ каже, що вона належала до тих театральних пєс, котрі удержали ся найдовше в репертуарі. Видко, була одною з найлїпших в тім часї. Виходило-б воно і з рецензії оголошеної у львівськім лїтературно-науковім видавництві Вал. Хлендовского, в „Pszczol-i Polsk-iй“ з 1820 р., де сказано: Pomiędzy sztukami na polskim teatrze we Lwowie wystawianemi chlubne zajęła miejsce „Helena czyli Haydamacy na Ukrainie“, drama we 3 aktach, podług Körnera „Jadwigi“ przez I. N. Kamińskiego przerobione i do zdarzeń w r. 1768 zastosowane“. Друком того твору не оголошено. Та вже на основі змісту Кернерової драми можна зміркувати, який може бути зміст драми Каміньского. В ній spiritus movens — любов. Се, що в Кернеровій драмі дїєть ся на граници Італії, Каміньский перенїс на Украйну; замість Цанаретів, Льоренців ужив „зручно“ — як висловлюєть ся анонїмний рецензент — „памятних жостокостю гайдамаків. Героєм зробив Ґонту. От і все, що можна поки-що знати про найранший твір з подій колїївщини в польській лїтературі, котрий майже десятком лїт випередив поему Ґощиньского. Сам факт, що вихідним пунктом для Каміньского при писаню драми про гайдамаків була Кернерова драма, вказує, що гайдамаччина була для нього чимсь другорядним, чимсь подиктованим з боку. А ми знаємо, коли то особливо драматурґи все і всюди радо пишуть під диктованє. Тодї саме, коли воно може зробити касу, коли того вимагає публика для своєї якоїсь моди. Під впливом сильно розбудженого національно-історичного духа, на початку XIX в. в Польщи, стала скоро й ціла польська лїтература покланятись модї історичности. Не вистало вже написати щось сензаційне. Треба було сензацію вбрати

в історичну шату, по можности в людову, відповідно тим новим поглядам, котрі зневолювали вже не в історії одної шляхти бачити історію народа. Ось чому й Каміньский, хоч і шукає передовсїм сензації, все таки починає вже оглядатись за сензаціями близшими, з польської історії, людовими.

Без всякого вияснювання мотивів коліївщини, а тільки як вибух злочинців уявляє собі її поет Ст. Вітвіцкий:

Hej! za siekiery, za noże!
Dwory w popiołach zawalić,
Lachów, Żydów, w Imie boże
We krwi topić, w ogniu palić.
Pijcie wódkę, pijcie piwo —
Na rzeź, na rzeź, dalej, żywo!

Bóg was wzywa, Gonta każe,
Nie szczędźcie starców, ni dzieci;
Ten się dziś zuchem okaże,
Kto pierwszy za mną poleci.
Wypiliście wódkę, piwo —
Na rzeź! na rzeź, dalej, żywo!

I rwie się opiła tłuszcza,
Chwytają pałki, topory,
A Gonta ciągle poduszcza.
Lecą wpadają na dwory —
Hura! hura! i znów lecą,
Broczą noże, pożar niecą.

І так було-б дальше, коли-б Вітвіцкий дальше мав охоту говорити про гайдамаків. На щастє, поема його п. з. „Sługa i Pan“, котра наведеними трома строфами починаєть ся, має на ціли виказати, що в часї коліївщини були на Україні й „порядні“ люди, які спасали загрожених гайдамацьким ножем і пожаром. Отже й оповідаєть ся дальше, як панський слуга Їжеторж спасає перед гайдамаками малого панського сина з нараженєм власного житя, за що панич, ставши пізнїйше паном, витягає Їжеторжа з води, в котрій Їжеторж припадком мало-що не втопив ся. З подібним ідилїчним фактом можна здибати ся і в пізнїйшій поемі Їрози п. з. „Śmieciński, powieść szlachecko-ukraińska“ (Житомир, 1860), де ролю Їжеторжа грає й жінка Їонти. І в примітках до сього твору Їроза, помітивши, що початок і розширенє коліївщини вийшли з усякою певностю від

ріжних гільтаїв, та що до неї уцтиві господарі не належали, подає факт анальоґічний до факту з поеми Вітвіцкого: „Matka moja i jej rodzony brat Wincenty Kopczyński, winni byli swe życie poddanemu ze wsi Sabarówki. Rodzice ze starszemi dziećmi wyjechali do krewnych na Podole, maleńkich dzieci zabrać z sobą nie mogli, przyjął je w opiekę Mielnik i przez cały czas na futorze przechowywał, aż doczekał powrotu rodziców i zdrowe dziatki im oddał".

Легко вгадати, в якій духовій атмосфері міг вродити ся ідилїчний міраж Вітвіцкого. Се була атмосфера, пересякнена оптимістичною вірою в український народ, тою вірою, з якою приготовлювано повстанє з 1830/1 р. Се була та сама атмосфера самообдурюваня, з якої вийшов і найзамітнїйший поет її — Тома Падура. Все, що вірі в український народ могло перечити, було дїлом гільтаїв, опришків, а не уцтивих людий. Таким дїлом була й колїївщина. Вітвіцкий про гайдамаків говорить зовсїм таксамо, як говорять найтенденційнїйші мемуари про колїївщину.

Поема Вітвіцкого появила ся в книжцї „Ballady i Romanse" т. I (Варшава, 1824) [1]). Міцкевич, одержавши один з перших примірників тих баляд і романс, висловив ся про них так, що Вітвіцкий казав цїлий наклад знищити. Перед загладою спасли ся лиш примірники пренумераторів, що й належать нинї до бібліоґрафічних рідкостий. З огляду на се варто занотуваги, що в тім самім першім томі баляд і романс побіч більше знаної баляди „Wieczór Sgo Andrzeja" (схожої з „Свѣтланой" Жуковського і її українською перерібкою Боровиковського) є й романса „Maciej, albo Miłość pięniędzy", з котрої перерібку п. з. „І старому придасть ся школа" подав М. Устиянович як свою оригінальну поему.

В 1826 р. у Львові появили ся в трох томиках „Zabawki Rymotwórcze" Стан. Яшовского. З інтересного для нас матеріялу, крім фантастичної „драматичної повісти" стихом з часів княжого Перемишля (в II т.) п. з. „Rozwida", переробленої по українськи І. Озаркевичем 1852 р., подибуємо в III т. не менше фантастичну поему в 3 піснях, написану 1825 р. п. з. „Haydamacy".

Поема має такий епіґраф з Міцкевича:

---

[1]) Другий том появив ся в Варшаві 1825 р.

Ot lepiej pióro wezmę i śród ciszy,
Gdy się bez ładu myśl plącze,
Zacznę coś pisać dla mych towarzyszy,
Zacznę, bo nie wiem, czy skończę.

Яшовский зачату поему таки скінчив, а ціла вона своїм змістом засвідчує лиш те одно, що повстала в автора тогді — „gdy się bez ładu myśl plącze".

Запорожці чи гайдамаки — бо се в автора, як сам він в нотці вияснює, одно [1]) — йдуть походом на замок польського гетьмана над Дніпром. В замку гетьмана нема власне; виїхав до Варшави. Коли часть напасників рабує, а часть мордує, один Стефан по лицарськи оборонює гарну гетьманівну, проколюючи ножакою навіть власного товариша. Перед гетьманівною визнає він:

„Każdą bym z takim obraniał zapałem,
Która pod ciosem przemocy upada".

Та з дальшого зараз-же виходить, що хиба не єдино лицарський обовязок руководив Стефаном. Слово по слову і він з гетьманівною договорюється ся до того, що вона згоджується пересидіти з ним разом лиху годину в гробівци замку. Розуміється ся, що тут-же для такої приємности Стефан відразу вирікається ся всіх, що з ними прийшов.

Młodzian przy Emmie zapomniał o wszystkiem,
O stepach, koniu i mieszkańcach Siczy,
Szedł, dokąd wierna miłość go wzywała,
Dokąd mu piękna Polka przewodniczy,
Tak ona odtąd wolą iego chwiała,
Jak wiatr iesienny drzącym chwieie listkiem.

Вже з того можна-б догадуватись, що той Стефан то якась заморська птаха, що хиба припадком опинила ся в Січи. Потверджує се і його сповідь перед Еммою. З неї довідуємось, що він тратячи в часі якогось козацького нападу батька і волю, дістав ся на Січ, де й виховував ся. Чого він про себе не вмів повісти, те знати-ме лїпше батько Емми, що приїде за дочкою до сестри, в котрої Емма зі Стефаном перебувають після відходу Запорожців. От він і приїхав. З'їхалось і сусїдство. Підчас

[1]) В иншій нотці такий-же курйоз: хотячи в своїй безженности множитись, вони дїти крадуть!

бенкету гетьманський теорбаніст виступає з піснею зложеною в порозуміню з гетьманом. Як пісня співака в Шіллєровій баляді „Ґраф з Габсбурґа“, так і та пісня теорбаніста відкриває тайну. Всї довідують ся, що Стефан то не аби що, але правий син убитого козаками мечника. Після того не лишало ся нїщо більше, як лиш поблагословити Емму зі Стефаном на щасливе супружнє житє.

Яшовскому так, як і Каміньскому, очевидно, на правдї теми не залежить. Йому все одно, чи він пише про гайдамаків, чи про Запорожцїв. Аби тільки наплутати щось сензаційне. А що в його часах до улюблених сензацій належали відкриваня благородних душ між опришками, от він і пустивсь на давно утоптану літературну стежку, може і під впливом Каміньского.

Зміст поеми Яшовского повинен вистати вже й за критику її. Таксамо, як з колїївщиною, могла-б вона бути звязана і з історією американських Індіян. В купі з драмою Каміньского і поемою Вітвіцкого вона може хиба послужити до оцїненя тої висоти, на якій з'умів поставити свою поему Ґощиньский. Як добре знану, можемо оставити її на боцї.

Безпосередно за поемою Ґощиньского появляєть ся у Львові, 1832 р. з друкарнї П. Піллєра: „Wanda Potocka czyli schronienie w lasku ś. Zofii, wielkje melodrama wojenne ze śpiewkami i tańcami. Rzecz i muzykę napisał Michał Suchorowski“. В передмові Сухоровский покликуєть ся на Тадея Тульє [1]), Ілярія Сіньо і инших, як на живих ще свідків львівської події, що лягла в основу його сценїчного твору, цитуючи в примітцї й друковані і рукописні жерела. З друкованих крім публїкацій Екгля, Гоппе, Макульского й Ходинецкого знає він і Міцкевичів сонет „Grób Potockiej“ і поему Ґощиньского; з рукописий — лиш василіянську у Львові, імовірно ту з Кристинополя, що містила в собі мемуари о. Сорочинського, приготовані до друку Л. Зелїньским вже в 1837 р. Схарактеризувавши цїлу колїївщину так, як характеризували її польські реляції, автор мельодрами пише:

„Trzydzieści tysięcy uzbrojonych hajdamaków, krwią i spustoszeniem grożących przechodziło z Ukrajiny na Wołyń i Podole. Książe Czartoryski, hetman Branicki, a na ostatek regimentarz Józef Stępkowski rzadką zręcznością i śmiałością bunty te rozproszyli i zupełnie po-

[1]) Про Т. Тульє і його рукописні мемуари гл. St. Schnür-Pepłowski: Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa (1772—1858), Львів 1896, ст. 323.

skromili. Kary nie ustępowały bynajmniej okrucieństwom tych barbarzyńców, naczelników: Harko, Gonta, Szydło, Tymeńko, Pasieńko, Żurba (wyjąwszy Żelezniaka i Melchisedecka) po różnych Ukrajiny, województw ruskiego, wołyńskiego i podolskiego miastach, wsiach i gościńcach wbijano na pale, żywcem palono, ćwiertowano i wieszano. Do Lwowa przysłano ich czterysta do stracenia, którzy tymczasowo w zbrojowni miejskiej na końcu nowej ulicy, naprzeciw mieszkania teraz gubernatorskiego umieszczeni byli. Rossypana reszta hajdamaków zbliżyła się milczkiem pod Lwów, chcąc wyłamawszy wprzódy bramy zbrojowni połączyć się z uwięzionymi, a sprzątnąwszy zręcznie załogę miasta z dnia 10. na 11. Czerwca r. 1769 całe miasto spalić, złupić, a mieszkańców zniszczyć, zniweczyć i, ile możności, wymordować. Lecz układ ten niegodziwy przez bohaterskie poświęcenie się ślachetnej dziewicy szczęśliwie odkryty został, przez co okropne nieszczęście wiszące nad naszem miastem ręką boską zasłonięte zostało. Hajdamacy pod imieniem powstańców barskich (konfederatów) najechali miasto, po czterykroć przypuszczony najazd w nocy dzielnie odparty został od broniącej miasta załogi, chociaż obydwie walczące strony znaczną poniosły klęskę. Hajdamacy na ostatek zbici i pojmani razem z czterysta uwięzionych po wszystkich częściach miasta w jednej godzinie traceni byli. Najbardziej podczas tego napadu ucierpiało przedmieście halickie którego domy spalono również jak i zabudowania najdującego się tam klasztoru karmalitów, którego wieża kościelna z dzwonami i z zegarem całkowicie spłonęła".

Закінчуючи передмову, Сухоровский підчеркує історичність головних осіб мельодрами: Ванди Потоцкої, Яна Яблоновского і канівського міщанина Швачки. Крім них підрядні ролї грають дочка Яблоновского Бронислава, гайдамаки Микола, Гаврилко і Собко, а комічний елемент вносять молочарка з лїска св. Зофії, Яґуся і її наївний муж, Ґапелло [1]), в котрого заздрість о жінку, що залицяєть ся до конфедератів, бореть ся зі страхом перед гайдамаками.

Зміст мельодрами можна передати коротко. Швачка з товаришами являють ся піді Львовом в лїску св. Зофії. Хотять увільнити увязнених гайдамаків і з ними знищити Львів. Щоб увільненє товаришів могло легше вдати ся, подають себе за барських конфедератів, а воєводі Яблоновскому переказують, що на вість про плянований гайдамаками напад на Львів,

[1]) Назва взята з комедії п. з. „Pan Gapiełło", перекладеної з Моліера Фр. Ковальским і виданої у Львові 1824 р.

явили ся під городом, аби його в небезпеці оборонити. Яблоновский принимає на своїм замку провідника несподіваних спасителів, Швачку, що представляє себе сином Потоцкого. В короткім часі довіре до сина Потоцкого вирастає до того степеня, що за його порадою всї найможнїйші Львовяни укривають в каплици св. Зофії, в лїску під боком конфедератів усе, що могло-б пасти в першій хвилї жертвою гайдамаків, усе найдорогоцїннїйше — всї свої скарби і свої вродливі дочки. Товариші Швачки, приходячи до нього на замок воєводи, зискують у Львові такеж довіре, як їх ватажок на замку, що й улегшує їм порозуміти ся з увязненими гайдамаками та приготовити увільнене їх. Плян Швачки от-от і вдасть ся. Але в останнїй, критичнїй хвилї являєть ся на замку воєводи глухонїма дївчина, котрій нараз отвирають ся уста. Показуєть ся, що се дочка Потоцкого, Ванда, котрій Швачка убив брата. Вона, постановивши пімстити смерть його, прикинула ся глухонїмою і йшла за Швачкою аж до Львова, розвідуючись про всї його пляни. Дізнавшись про плян нападу на Львів, обличила Швачку перед воєводою, що зараз-же видав потрібні розкази. Серед завзятої борби з гайдамаками, з котрої Львовяни вийшли побідно, спасителька їх, Ванда, пропала без слїду.

З цїлого того короткого змісту мельодрами видко, що Сухоровский оснував її на сплетни пущеній в курс поміж населене Львова комендантом львівської залоги Коритовским тодї, коли піді Львовом дня 15 мая 1769 р. справдї появив ся віддїл барських конфедератів під проводом сина Пулавского і сина кашт. Конарского. Щоб унеможливити їм порозуміне з ким-небудь у Львові, Коритовский впав на помисл пустити поголоску, що на Львів ідуть гайдамаки перебрані за конфедератів. Появу барських конфедератів піді Львовом з названими провідниками нотує навіть львівська святоюрська хронїка (Acta Mon. Leop. O. S. B. M. Tit. S. Georgii Megalomart. 1763—1771, в бібл. Оссолїньских, ч. інв. 2086). Видко, що сплетня Коритовского знайшла віру лиш у зовсїм несьвідомих Львовян, що й задержали її в памяти аж до часів Сухоровского.

Сплетнї чи не сплетнї ужив Сухоровский для побудованя своєї мельодрами, се конець-кінцем меншої ваги. Важнїйше, яким духом він її овіяв. Дух той виступає найвиразнїйше в двох уступах.

В однім уступі представляєть ся, як Швачка, вихопивши ся крадькома з воєводського замку до своїх товаришів, застає

між ними новиків — Мазурів, Краковяків, Русинів (т. є галицьких Українців) і Верховинців. Здивованому пояснює Микола, що се свіжий набуток, а на питанє, чи вже присягли на гайдамаків, так каже:

„A jużci! całkiem już są nasi. Każdego z nich rospacz tu przywiodła. Temu tu (na mazura wskazując) wydarł dziedzic najpiękniejszą cząstkę ziemi, którą jego ojciec, dziad i pradziad uprawiał; oskarzył on wprawdzie swego pana w sądzie grodzkim, lecz rozumie się! przegrał sprawę, siedział w kozie, mało co z głodu nie umarł, podpalił dwór i przystał do nas. — Ten drugi (na rusina wskazując) wcale zuch; ataman pędził go co dzień na pańszczyznę, a pan podstarości tłukł harapem, że aż skóra pękała. Poczciwy rusin domyślił się dobrego; gdy go podstarości jednego razu zaczął kijem tęgo okładać, porwał kostur w rękę, trzasnął w łeb i kwita. — Tego tu (na górala wskazując) podobny los spotkał, jak i ciebie setniku: chciał się ożenić, lecz dziedzic czyli raczej zastępca jego nie zezwolił na prośby górala. Nie koniec na tem, wydarto mu i zhańbiono niegodziwie narzeczoną, która go nad życie kochała. Biedne dziewczę rzuca się z rospaczy w rzekę, a on przybywa do nas i woła o zemstę. — „Będzie ją miał“, — задецидовує Швачка.

Другий уступ іще інтереснїйший. Даючи товаришам остаточний розпорядок, Швачка виголошує таку промову:

„Słuchajcie mnie bracia! Oto zbliża się nareszcie chwila tak długo oczekiwana, wkrótce przestaniemy być wyrzutkami tego świata i lepsza nam przyszłość zaświta; lecz korzystać musimy s pory jedynej i użyć wszelkiej siły i odwagi. Kogo zbawiono lubej narzeczonej, wydarto wolność, znaczenie, jestestwo, kto tylko mołojca ma duszę, ten idzie za mną! Dziś będziemy płukać noże i piki w jusze polskiej, dziś zawitamy na pańskich komnatach, dziś zaśpiewamy sobie przy pełnym puharze. Drogę do zamku ja wam przetoruję; tam nasza uczta, tam nasza gospoda! Mamyż długo jeszcze w ciemnej pogrążeni doli o głodzie i o chłodzie pracować jak niewolnicy i krwią rozpływać się nad nieswojim snopem, a potym płakać i narzekać pod skopconą strzechą, że się ciało nędzne od skwaru lub mrozu do krwi podadało? Nie! przenigdy! dosyć tej niewoli! dlatego weźcie wasze noże do rąk, niechaj dłużej we rdzy nie leżą; dzisiejszą sprawą zemścimy się krzywdy naszej; pokażemy tym okrutnym i niegodziwym dziedzicom, że i chłop potrafi być panem; pokażemy światu, że wolność i równość wszędzie panować powinny! Wierność i posłuszeństwo ku waszemu atamanowi miejcie zawsze na względzie! Nie dać się uwięzić; gdyż mieliście świeży przykład po wojewodzie Stępkowskim, jak okropnie kończą

Lachy swoje dzieła. My jich w okrucieństwie przecie przewyższyć potrafimy. Dlatego nic nie szczędzić: zgubić, zniszczyć, wymordować, co tylko jest na przeszkodzie!“ — Видавши дальше спеціяльні розкази, Швачка кінчить довгу промову окликом: „Krew płynąca potokami po ulicach będzie tryumfem naszej swobody!“

Отже зовсім инакше, як в передмові! В самій мельодрамі гайдамаки представляють ся по свому. Причини гайдамаччини — чисто соціяльні. Вибух її — то вибух пімсти покривджених за свою і своїх кривду. Навіть національної закраски гайдамаччина не має. Вона горне до себе всіх покривджених без ріжниці національного походженя. До неї пристають і Мазури і Краковяки, отже й Поляки. Збратані спільними кривдами з Українцями, вони й співають разом:

Wiwat nasza przyjaźń stara:
polak, rusin jedna wiara!

Співають польські пісні в суміш з українськими, між котрими є й пісні Падури з Ruchawk-и kozack-ої. Гуляють на рівні з коломийкою польонеза, мазура, краковяка. Ба і в діяльоґах їх стрічаєть ся таку-ж мішану. Микола з Яґусею розмавляють то по польськи то по українськи. Скрізь національні ріжниці позатирані; понад ними стоїть соціяльна кривда, що всіх з'єднює, а з ініціяторів гайдамаччини робить героїв.

Коли-б спитати, чому належить приписати те нове світло кинене на колїївщину в мельодрамі Сухоровского, то відповідь могли-б дати лиш час і обставини, серед котрих вона повстала. Тим часом були перші хвилї після невдачі польського повстаня з 1830/1 р., хвилї нових революційних конспірацій, котрих тереном явилась зараз Галичина, ініціяторами — недобитки з повстаня, а цїлию — підготованє простого народа до розруху на користь Польщі при помочи демократично-революційної пропаґанди. Злуку українського простонародя з польським, котру перед повстанєм пропаґував Падура в імя пофальшованих історичних традицій, спробувано ще раз осягнути пропаґандою в імя соціяльної революції. Рефлєксом тих з'усиль і являють ся характеристичні устуни мельодрами Сухоровского. Вони найімовірнійше тільки таке призначенє й мали, щоб запевнити пєсї популярність. Бо сам Сухоровский, хоч і жив у Львові окружений конспіраційною атмосферою революції, до конспіраторів з певностю не належав. Не туди він нахиляв ся своєю вдачею [1]).

[1]) Сухоровский сам собою представляє може ще більший інтерес,

Коли в мельодрамі Сухоровского представлене гайдамаччини, як протесту против соціяльних кривд, можна-б уважати лиш сильним відблиском революційно-конспіраційних заходів львівської Польщі, то в оповіданю Люціяна Семіньского, оголошенім

ніж його гайдамацька мельодрама. Найстарший син Шимона Сухоровского, ур. в Мостах Великих (Авґустові) 1797 р.*), Михайло Сухоровский мав чотирох братів і дві сестри. З братів Маркіл скінчив академію красних штук в Петербурзі 1865 р., здобув собі досить широку славу артиста-маляра, а вмер по убожеству в петербурґськім шпиталі 1908 р.; Гавриїл був лїкарем в Угнові; Іполит примістив ся при крайсамтї в Городенцї; Йосиф опинив ся аж у Ватрі-Молдовици на якійсь урядницькій посадї. З сестер одна недавно звернула на себе увагу своєю смертию в Сокалї, тому що була се мати нинїшнього лат. епископа кс. Бандурского. Між усїма братами Михайло був найстарший і найздібнїйший. Де вчив ся, не знаю докладно. Досить, що здобув два докторати — фільозофії і права, докторат права 1827 р. аж у Падуї, що було занотовано 1828 р. в львівських Rozmaitośc-ях (ч. 6). Якийсь час потім жив то у Львові то у Відни, де видав 1831 р. свої „Zabawki dramatyczne“ і видко більше занимав ся літературою, ніж адвокатськими справами, коли з Відня вніс подане до львівського університету з просьбою о посаду професора польської мови і літератури, на що лиш натякнено у Фінкльовій історії львівського університету. Які літературно-наукові інтереси опановували Сухоровского, вказують його публїкації. Крім вчасних драматичних творів, з котрих один п. з. „Hanusia z Pohulanki“ навіть виставлено у Львові, підчас коли инші спочивали в друках і в рукописях, за ним є передовсїм граматичні учебники: Theoretisch-praktische Anleitung zum gründlichen Unterrichte in der polnischen Sprache (Львів, 1829); Pierwiastkowa Gramatyka języka niemieckiego (Львів, 1833); Schlüszel zu den zehn slavischen Hauptdialekten im Allgemeinen und zu deren Grammatik (Львів, 1863). З тих учебників були деякі в уживаню і дочекались кількох видань. Над новим виданем книжки про славянські діялекти автор працював ще під кінець житя, хоч тогдї вже від довшого часу хорував на ріжні манії. Тодї виходили з під його пера такі дивогляди, як „Wieniec pieśni żebrackich z żywotów świętych i innych podań prawdziwych“ з нотами і поясненями (Львів, 1860)**); „Wniosek do zaprowadzenia powszechnego abecadła dla wszystkich Sławianów wraz z sławonarodną pieśnią w dziesięci głównych mowlach wszystkich i ozdobną ryciną wszystkich dziś istniejących pobratymczych pokoleń sławiańskich“ (Львів, 1863); „Szczytna

*) Вурцбахів „Biogr. Lexicon“ і Орґельбрандова „Enc. Pow.“ подають рік уродженя 1802. Я спростовую похибку на основі метрики, даної Мих. Сухоровскому 1841 р. — на основі зізнання свідків. Оригінальні метрики згоріли підчас пожару.

**) Се не збірка жебрацьких пісень, як думає Фр. Яворский („Lwów stary i wczorajszy“, ст. 391), але оригінальні складаня Сухоровского релїґійно-покаянного характеру.

у львівських Rozmaitośc-ях з 1835 р. (ч. 17—18) п. з. „Wieś Serby“ найзамітнїйші слова вложені в уста Їонти являють ся вже справдї слїдом конспіраційних стремлїнь і переконань автора. Він же-ж належав до проводирів тої львівської конспірації

---

pieśń Sławianów w dziesięci mowlach pobratymczych na pamiątkę obchodu rocznicy tysiącletniej uroczystości zaprowadzenia chrześciaństwa“; Rodzina króla Jana III. Sobieskiego“ (Львів, 1880).

Як в ранших своїх писанях при деякій наївности Сухоровский все ще обережаєть ся від смішности і являєть ся всё таки ориґінальним, так в пізнїйших його ориґінальність посуваєть ся до хоробливого дивацтва, чи то тогдї, коли він по жебрацьки каєть ся гріхів, чи тогдї, коли придумуе загально-славянську правопись і подае ключ до всїх славянських язиків або звертаєть ся до галицького сойму з проектом наділити цїсаря Франц-Йосифа I титулом польського короля. Тут зараз видко, що в нього вже „не всї дома“. І справдї, багацько глуздів Сухоровский погубив по фатальних дорогах свого земного житя. Бо й вели його ті дороги ріжно — і в казамати Шпільберґа у Бернї і в келії св. Бриґіти у Львові.

Широкої адвокатської клїентелї у Львові за мало було Сухоровскому. Пустив ся для наживи на спекуляційні процеси і на обманства. В наслїдок судового засуду стратив право адвокатованя. Тодї почав адвокатувати по шинках, де падав морально щораз низше. А коли вкінци допустив ся нового злочину, попав ся на Шпільберґ, відки вийшов аж в роцї скасованя тої славної вязниці. Ант. Коста-Россетті Россанеґ у своїй брошурі про бернський Шпільберґ зазначуе прибутє Сухоровского до тої вязниці датою 7 марта 1839 р. і так його згадуе: „Michael Suchorowski, 37. J. alt, Doctor der Rechte, der Philosophie und schönen Künste, war früher galizischer Landes- und Gerichts-Advocat, zuletzt Winkelschreiber; wegen Raubmordes zu 20 jähr. schweren Kerker und öffentlicher Arbeit verurtheilt. Derselbe wird in dem Stammbuche als von sehr bösartiger Gemüthsbeschaffenheit geschildert; er hatte 4 Mitschuldige“.

Яким способом Сухоровский ще в тюрмі здобув собі опінїю дуже злосливого чоловіка, про се він сам з цинїзмом розповідав пізнїйше львівському друкареви Щасному Беднарскому. Ого в тюрмі звернув на нього увагу директор. Здивувала його гарна нїмецька вимова вязня. На те здивуване Сухоровский заявив, що говорить таксамо плавно по італїйськи, по французьки, по анґлїйськи, а навіть по латинськи і по грецьки. Директорови відразу тут прийшли на гадку його клопоти з двома синами, що в нїякій школї не загріли місця і сидїли дурно дома. „Чи не вчили-б ви моїх синів?“ — спитав. „Чому-б нї!“ — сказав Сухоровский. І перенїс його директор зараз до ясної тюремної комнати, зняв з нього кайдани, казав давати йому свій власний харч з вином, з чорною кавою, з тютюном, словом обставив вязня всїми вигодами, аби лиш учив туманів. Як взяв ся Сухоровский до них, так ще він і Шпільберґа не опустив, коли оба тумани вийшли в люди і займили видні становища. Показував йому директор свою вдячність і дальше. Та Сухоровский, коли йому прийшлось опускати тюрму, вдячностю не вдоволив ся.

з 1832 р., що назвала себе „Звязком 21“, а свою діяльність старала ся простерти аж до Київа (J. Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, Львів, 1903, ст. 17; Z. Wasilewski: „Seweryn Goszczyński w Galicyi“, Львів, 1910, ст. 20).

Оповіданє Сеиіньского засноване на історії зловленя Ґонти в селї Сербах. Ґонта заходить до села Сербів, де любить ся

Почислив, кілько йому-б належалось за навчанє хлопців, відшиб від того те, що міг видати на нього директор, і подав йому чистий рахунок. — „Але-ж ви забули, пане, за свою вигоду; замість сидїти в кайданах в темници, ви сидїли свобідно в ясній просторій світлици!“ — сказав обурений директор. — „Власне за те заплатите менї 1000 ґульденів!“ — спокійно зрефлектував його Сухоровский. І додав: „А як ні, то я спитаю тих висше, чи вони менї належать ся“. В страху за власну вже шкуру, добряга директор виплатив чим скорше жадану суму гроший. Сухоровский зложив їх собі в віденськім товаристві обезпечень.

І в старших літах не опускала Сухоровского помисловість. Із львівської тюрми, де мав собі также трохи довше посидїти, видобув ся не аби-якою штукою. Скористав з якогось родинного торжества в цїсарськім домі. Написав на те торжество оду в шістьох мовах; передав зарядови вязниці, заряд вислав до Відня. З Відня прийшла для Сухоровского амнестія. Сей факт не остав ся вже й без впливу на його літературну діяльність. На приїзд цїсаря до Львова Сухоровский не тільки що зладив згадану вже книжку про родину Яна Собіского, з котрої в простій лінії вивів цїсаря Франц-Йосифа I, але й повитав його новою одою — відбитою літографічно на спорім платку білого шовку.

Під кінець житя за кримінальні ощадности Сухоровский купив собі домик при улици Льва під Високим Замком у Львові, де дальше писав, музикував, малював [бо до всього був майстер!], користуючись на прожиток рентою з віденського товариства обезпечень. Один мав клопіт. Не знаходив накладців на свої літературні і музичні твори. Намавляв Щ. Беднарского брати собі наклади. Раз зайшов до нього в друкарню. Перед іконою Богородиці горіла лямпка. „Чи ви вірите в те?“ — спитав Беднарского і осьміхнув ся. Беднарский по хвили: „Ви образовані, а я неук. Не знаю, як вам здаєть ся. Я вірю. А коли-б ви хоть трохи вірили були, вам не довелось би сидїти тілько літ в криміналї“. Сухоровский понурив голову. Помовчав, потім шапку в руки, встав: „Ви добре сказали!“ — і пійшов. Помер в сїчни 1884 р. Тодї давно забутого пригадали світови короткі дневникарські некрольоґи. Спадкоємцем його став син брата Йосифа, Карло Сухоровский, що тодї був шевцем гр. кат. духовн. семинарії у Львові, а потім отворив малу реставрацію. Він забрав і літературну спадщину по стрикови. Книжки і рукописи спродав антикваревi Гельцлевi за 13 зр., відки вони лістались до бібліотеки Оссолїньских, а цїлу пачку музичних композицій передав дириґентови хору питомців гр. кат. дух. семинарії, імовірно О. Нижанковському. З рукописий ледви чи вдасть ся ще видобути щось бодай в приближеню таке інтересне як „Wanda Potocka“ — перша в польскій літературі оригінально написана песа про гайдамаків.

в жінці старого мельника, в гарній і молодій Тетяні. До тої-ж Тетяни залицяєть ся й польський хорунжий, золотом затикаючи очи захланному мельникови Він, заскочений нічю в мельниковій хаті гайдамаками Ґонти, втікає і спроваджує на них Ляхів, що їх ловлять і везуть разом з Ґонтою скованих ланцами до Коднї. Тетяну по дорозї топлять. З цїлого оповіданя найбільш франпантні такі слова Ґонти: „Ej Lachu, Lachu! myłeś się w płaczu, kąpałeś we krwi, piekłeś na węglach, a jeszcześ grzechu nie odwykł! miarka nie domierzyła się... Ale dojdą karby... odpłata krzywdę wymierzy!“ В тонї тих слів удержане й цїле оповіданє, слабке собі поза тим. Та хоч і здавалось би, що поза круг думок Сухоровского воно зовсїм не виводить і навіть слабший вираз дає тим думкам, то все таки можна добачити в нїм те, чого нема ще в Сухоровского. Се висуненє наперед мари нової колїївщини.

Семіньский, що рад був побачити українське простонародє в польськім повстаню, бачив, що неможливим робить се польська шляхта. Не маючи надії врозумити ту шляхту, гадав, що можна-б її бодай якимсь страховищем навернути на бажаний путь. І вибрав несогірше страховище. Щоб його напудитись, вистало пригадати собі недавну минувшину вкупі з вічно живими польськими трівогами, підсичуваними леда-якою обсерваційєю народного житя на Україні. В страха великі очи...

Гарний вираз тим хронїчним трівогам польської шляхти дає Михайло Єзерский в доволї поетичній і богатій передовсїм на етнографічний матеріял поемі „Ukraina“ (M. Jezierski: Poezye, Вильно, 1837). Розказавши, з якою радостю витає українське село кождоразову появу лїрника, як приязно витає його передовсїм молодїж, він пише:

Tamto ich młode serca czerpią jak ze zdroju
Chęć dawnych wspomnień, czynów i sławy i boju.
Tam się uczą, jak przodki wśród lądów i morza
Roznosili ze strachem sławę Zaporoża.
Takim się głosem starzec wkrada do ich łona,
Do ich serca tęsknoty rzucając nasiona.
Biada! jeśli z tych nasion owoce dojrzeją,
Pewno świeże mogiły wokoło zczernieją,
Stepy się kurhanami pomarszczą i zgarbią,
I brzegi się Tykicza krwią ludzką zafarbią.
Niechaj Bóg od tej plagi tę ziemię ochrania:
Na tysiąc wieków jednej dość rzezi Humania.

Do tej pory strach zniszczyć nie jest w ludzkiej mocy,
Co z baśniami wylęga każdej Wielkanocy.
Bo przed wielkim tygodniem zawsze w Ukrainie
Bajka o nowej rzezi w ustach Lachów płynie.
Naprzód Żydzi, a potem Szlachta o tém gada
I przez izby sług dworskich do pałaców wpada;
Tak się przestrach ogólny jakby pożar łączy,
Póki się rezurekcja po cerkwiach nie skończy.
A gdy ujrzą, że wszystko w milczeniu spoczywa,
Po tej trwodze ta ziemia znowu jest szczęśliwa.

Видко, за всїми лихими вчинками людий криеть ся Немезіда. Тій польській шляхті, що в двайцять лїт після коліївщини для викликаня нових репресій українського народа пускала чутки про нову різню, творила легенду про сина Ґонти серед народа (В. Антоновичъ: Волынская тревога 1789 года, Київ, 1902), невдовзї самій прийшлось збирати плоди посіяних страхів. Се факт. А що він не є тільки фактом з уяви поета, а з самої дійсности, таким фактом, яким дехто з Поляків хотїв покористуватись для своїх цїлий і в той спосіб позбавити його грози, на се вказують „Przypomnienia ukraińskie“ Якова Яворского, видані в Парижи 1846 р.[1]) Розважаючи причини невдачі повстаня з 1830/1 р. і способи, якими вдалось би приєднати колись до нового повстаня український народ, Яворский каже, що найвідповіднїйший настрій народа для такої справи виявляеть ся в спеціяльних порах року:

„Trzeba wiedzieć, że Lud ukraiński i zadnieprański ma szczególnych kilka w roku świąt, do których przywiązuje stale swą wiarę i wierzy, że w tych musi przyjść mu hasło do zrzucenia z siebie niewoli. Święta te są następujące: Wsiunoczna wełyka, *rezurekcja wielkanocna,* Iuria, *Ierzego,* Ilyi proroka, *Eliasza,* Iwana Kupayła, *podobno ścięcie Sgo Iana,* druga Pryczysta, *Zwiastowanie P. Marji* i Semena, *Szymona;* to ostatnie najpierwszą gra u niego rolę. Mikołaja ma za nic, szanuje to święto, ale powiada, że to święto *moskiewskie i ślepych lirników;* w wiliję wspomnionych świąt, na wsiunocznej, lud gorąco, z większą wiarą modli się, łba przy biciu pokłonów nie żałuje, na najmniejszy szmer za Cerkwią, zaraz zwraca ku drzwiom oczy, niecierpliwy

[1]) Грінченко покликував ся на них в своїй літературі укр. фольклора як на книжку, що містить в собі укр. народні пісні. Їх там нема; є лиш короткі цитати пісень. За те є п. з. „Głos ludu o zgodę woła“ по українськи зложена довга політична вірша.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 120772

nadstawia uszy, czy nie usłyszy hasła do wolności. W tych dniach chodzi, siada, często w większej lub mniejszej kupie, jest dumniejszy i weselszy, więcej hardy; coś ma w sobie strasznego. Po skończeniu tego pełnego nadziei dnia, wpada w swoją posępność, dźwiga niewolę i czeka z niecierpliwością drugiego ulubionego święta". Часто — оповідає дальше Яворский — той святочний нарід народа вдаеть ся використати обманцеви. „Cóż dopiero nastąpić by mogło, gdyby między nim pokazali się nauczający i wzywający do zemsty przeciw Moskalom, co wszystkiego złego jak rabusie są przyczyną, a nie do rzezi obywateli i tych co dla dobra ogólnego są gotowi wszystko poświęcić?" — питае польський фантаст і потім замічае: „Jeżeli kiedy kto, co daj Wielki Boże prędko, stanie w przyszłem powstaniu narodowem na czele tego bohatyrskiego Ludu, niecierpliwego do zrzucenia niewoli — niech jego tradycyi i wiary nie bierze za nic, niech je uszanuje: a jeżeliby mu nadarzyła się w którym z tych dni potyczka z nieprzyjacielem, niech korzysta i pamięta, że w tym dniu od wieków ich pradziadami jest im przepowiedziana *Wolność* i zwycięztwo pewne nad najsilniejszym nieprzyjacielem otrzyma" — і т. д.

Ірова, друкуючи частину своєї поеми про Зелізняка в Rusał-ції з 1841 р., подає при ній таку нотку:

„Jednym z najpierwszych sprawców pamiętnej na Ukrainie rzezi był Zaporożec Żeleźniak: pamiętniki Krebsowej i Lipomana powiadają, iż go na pokajaniu (to jest dobrowolnej pokucie) w Peczerskim Klasztorze poznał Mnich z Motruneńskiego Monastyru Melchizedek i namówił do powstania. Rad byłem wiedzieć przyczyn, które Żelezniaka do pokajania przywiodły: starzec 90-letni, pasiecznik z sąsiedzkiego futoru uspokoił moją ciekawość. Według niego, ojciec Żelezniaka był kowalem i mieszkał nad Dnieprem we wsi na samem pograniczu leżącej; bogaty i poważany od swoich, za poduszczeniem zagorzałych fanatyków popełnił wiele świętokradzkich wykroczeń, za które przekonany oczywistemi dowodami, wskazany okrutnym wyrokiem na upalenie rąk, a żona jego, która na kommunikanty pluła i kielich nogą potrącała, na wyrwanie języka i siekanie członków kleszczami. Młody Maksym zaprzysiągł zemstę, ruszył na Zaporoże, przybrał nazwisko Żelezniak, i musiał niemało nabroić, kiedy przez pokutę szukał ulgi swemu sumieniu".

В виленськім виданю поезій з 1843 р. поема про Зелізняка має таку-ж передмову, хоч і в новій стилізації. Та вкінци тут автор додає: „Nie sympatija do przedmiotu, lecz żywe opowiadanie starca, pasiecznika z Wierzbowieckiego futora, naocznego świadka wielu i bardzo wielu wypadków,

pobudziły mnie do napisania tej dumy, którą w kilku dniach ukończyłem". Щось воно пахне вже оправданєм. Видко зустріла ся вже поема з якимись замітами. За що? Підчеркуючи „інкримінований" уступ, підчеркну рівночасно й те, що в поемі Ґрози являєть ся найхарактернійше.

Як у раї — оповідає Ґроза — плила Максимови молодість. Будучина перед ним стелилась так, як колись перед батьками — хліборобська, достатна, безжурна.

I tak by było, gdyby nie wrogi,
Co za rodzinne przegnały progi;
I tak by było, gdyby nie serce,
Co gnić nie chciało na poniewierce.

Вже тоді, коли тих ворогів, що мали принести з собою споневіряне серця, ще й не було, кракав про них молодому голубови чорний крук. Голуб гнав від себе крука, поки накрякане лихо не впало на його голову.

I zgadł kruk czarny — nie kruk, mnich czarny.

Бо коли Максима не було дома —

do chaty stu drabów wpada,
I co słynęło przez świętą zgodę,
Na piekło zmieni cichą gospodę.
Ach istne piekło!... jakoby wsciekli
Na biedną duszę napadli czarci,
I ogniem piekli, i mieczem siekli,
Aż się napiekli, aż się nasiekli,
Aż się zjuszyli, jak psy, zażarci.
Dym i krew wszędzie, i na tym stole,
Kędy obfitość ze czcią stawała;
I na tym czysto wymytym pole,
Kędy gościnność rada siadała,
I na tych scianach, zkąd te obrazy
Tyle lat dom ten strzegły od zmazy,
I na tej ziemi i na tym progu,
Gdzie było miło ludziom i Bogu.

Прибіг з поля Максим. І яку він побачив картину?

W chacie pan ojciec w ostatniej męce
Poopalane wyciągał ręce:
„Dobijcie! — wołał — kto w Boga wierzy!

Na ziemi matka w skonaniu leży,
A z niej krew rzeką do progu bieży.

Дальша історія — Максимова пімста, пересит пімсти, житє на покаяні і новий вихід на терен коліївщини, все те дальше не дасть нам вже нового „інкріміновaного“ матеріялу. Все „інкріміноване“ є в тім, що подано доси.

Світло кинене на подію в нотці до поеми казало сподіватись чого иншого, ніж те, що дала поема. В поемі на спокійних, чесних людий нападає банда драбів, устроює різню і пропадає не знать куди так, як не знать відки появилась. З нотки до поеми знаємо, що тою бандою драбів були польські судії і виконавці справедливости. Скоро-ж у поемі Ґроза представив їх як розбишак, то розбишацтво Зелізняка, що було вже актом пімсти сина за батьків, мусить мати якесь оправданє. Так навіть Шевченко не думав, пишучи про своїх гайдамаків. Та ми поминули-б найважнійше, коли-б забули за один момент. Хоч може за мало виразно, бо доволї символічно, а всеж поза цілою траґедією виведена роля крука — черця, репрезентанта релїґійного фанатизму. З плечий Максима Ґроза всю вину скидає на плечі того зловіщого птаха. Тим робом він підносить ся до того погляду на коліївщину, що був поглядом і Шевченка і Кулїша. Єсть се вже результат новійших освітлювань таких історичних подій, як Хмельнищина і коліївщина, результат змагань станути на якімсь критичнім становищи в відношеню до минувшости. Може не завадить тут зазначити, що поема Ґрози появила ся на пів року скорше від появи Шевченкових „Гайдамаків“, хоч обі вони від себе незалежні.

Реасумуючи наші спостереженя, можемо сказати, що коліївщина в польську лїтературу входить наперед як сензаційне явище під впливом сильного звороту до історії люду (в Камінського і його наслїдувача Яшовского). В характері сензації вона може бути залежна від мемуарів, але ще більше від поплутаних устних традицій. З хвилею, коли в Польщі суспільно-полїтичний інтерес бере верх над історичним інтересом, він відбиваєть ся і на коліївщині в польській лїтературі, кладучи на неї печать віри Поляків в український народ (Вітвіцкий). Коли-ж після упадку повстаня (1830/1 р.) замість оптимістичної віри в український народ появляють ся заходи позисканя його демократично-революційною пропаґандою, в польській лїтературі коліївщина стає виразом нових стремлінь (Сухоровский, Семіньский). Даль-

шою фазою тих нових стремлінь було шуканє дороги до помиреня двох противних собі народів, польського і українського. Ту дорогу мала вказати ревізія спільної історії. Відблиском того була поема Ґрози. Ґощиньский, наймогутнїйший артист між тими писателями, що доторкали ся коліївщини, займив між ними виїмкове становище — найбільш поетичне. Його поема є в найбільшій мірі плодом романтично-артистичної інспірації.

NITOSSO
BIBLIOT

BIBLIOT

390793

III
И 120.772

132824